

Розділ 3

**ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ**

НАУКОВА ПОЛЕМІКА МІЖ КЕЙНСІАНЦЯМИ І МОНЕТАРИСТАМИ ЩОДО ФОРМ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Наукові теорії кейнсіанства і монетаризму досліджуються як теоретико-методологічна платформа фіскальної і монетарної політики, як основні інструменти державного регулювання національної економіки.

Ключові слова: держава, кейнсіанство, монетаризм, монетарна політика, теорія неокласичного синтезу, фіскальна політика.

Постановка проблеми. Оскільки наукові погляди кейнсіанців і монетаристів щодо державного впливу на національну економіку формувалися за різних історичних умов, то суперечності між цими економічними теоріями відрізняються здебільшого формами цього впливу, тобто головними інструментами фіскальної і монетарної політики.

Аналіз останніх досліджень засвідчує актуальність ідей наукових концепцій кейнсіанства і монетаризму щодо ефективного їх використання у світовій та вітчизняній господарській практиці. Ця проблема розглядається у працях В. Геєця, А. Гальчинського, П. Єщенко, М. Мариненка, В. Міщенко, Ф. Мишкіна, С. Панчишина, П. Семюелсона, А. Стасишина, А. Чухна та ін.

Мета наукової статті – узагальнення теоретичних і практичних досягнень наукових концепцій кейнсіанства і монетаризму щодо державного регулювання національної економіки та подолання асиметричності між ними.

Виклад основного матеріалу. Попри усю історію свого розвитку, економічна наука перебуває в пошуку відповідей на питання, які з роками не втратили актуальності. Одним із таких питань є встановлення меж державного втручання в ринковий механізм, виключна ефективність якого доведена часом. Незаперечна єдність більшості сучасних економічних шкіл і теорій виявляється в тому, що всі вони визнають необхідність державного регулювання. Проте як, коли і які саме важелі впливу є найбільш успішними – усі ці концептуальні питання й надалі залишаються дискусійними.

Ринкова економічна система функціонує завдяки механізму макроекономічного регулювання, в якому ключовим елементом є держава. Остання, від моменту свого виникнення, виходячи зі свого призначення як інституту, зобов'язана виражати і реалізовувати волю народу і його інтереси та викону-

вати низку соціальних і економічних функцій. А саме: забезпечувати захист конкуренції, справедливий розподіл доходів, контроль за рівнем зайнятості та інфляції, стабілізацію економіки, стимулювання економічного зростання. Для впливу на національну економіку держава використовує різноманітний інструментарій. Економісти виділяють дві принципово відмінні групи таких інструментів: правові (чи адміністративні) та економічні.

Правові інструменти включають у себе нормативні акти, які визначають права та обов'язки юридичних і фізичних осіб в економіці. Ці нормативні акти торкаються значного кола законодавчих положень стосовно власності, підприємництва, цін, податків та інших економічних понять та категорій. Одночасно вони доповнюються адміністративним інструментарієм виконавчих органів влади різних рівнів.

Економічний інструментарій макроекономічного регулювання включає державний бюджет з його податками і видатками, пропозицію грошей, кредитування тощо. Нині економісти у своїй більшості виділяють два основні види економічного інструментарію – фіскальну і монетарну політику, теоретико-методологічну основу яких формують, в основному, дві потужні наукові конструкції – кейнсіанство і монетаризм.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – один з основних видів макроекономічної політики, що пов'язана з державним бюджетом. Вона передбачає цілеспрямоване регулювання податків і урядових видатків, як своїх головних знарядь, для досягнення повної зайнятості чи зниження рівня інфляції. Застосовуючи знаряддя фіскальної політики, уряд залучає необхідні державні грошові кошти і розподіляє їх за призначенням відповідно до поставлених економічних і соціальних завдань. Загалом, функції фіскальної політики зводяться до фінансування коштами державних закупівель товарів і послуг, регулювання обсягів національного виробництва через сферу інвестування, регулювання інфляції, перерозподіл доходів і соціальний захист населення [2, с. 243–244].

Основні положення фіскальної політики були запропоновані англійським економістом Дж. М. Кейнсом, праця якого «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.) прирівнюється з впливом на економічну політику з «Капіталом» К. Маркса і «Багатством народів» А. Сміта. Зокрема, П. Семюелсон і В. Нордгауз у підручнику «Економікс» зазначають, що А. Сміт, К. Маркс і Дж. Кейнс – це три з багатьох мислителів, які сформували економічну теорію і зробили її життєздатною. Саме Дж. М. Кейнса прийнято вважати основоположником макроекономіки, ідеї якого справили глибокий вплив на подальший розвиток економічної теорії і на економічну політику.

Дж. М. Кейнс піддав гострій критиці неокласичну школу і висунув тезу про те, що ринкова рівновага в національній економіці може досягатися і за

неповної зайнятості. А для усунення останньої необхідне втручання держави шляхом стимулювання сукупного попиту.

Для реалізації предмета дослідження Дж. М. Кейнс використав новий поняттєвий апарат. Він запровадив такі поняття, як система національних рахунків (СНР), ефективний попит, гранична схильність до споживання і заощадження, гранична ефективність капіталу, сукупні попит і пропозиція, повна зайнятість та ін. Загалом центральним моментом його макроекономічного аналізу є теорія відтворення всього суспільного капіталу, на якій базується програма державного регулювання економіки. Однак Дж. М. Кейнс не акцентує уваги на суті відтворювального процесу, а присвячує макроекономічний аналіз дослідженню сукупних економічних процесів за допомогою функціональних залежностей між агрегативними величинами.

Теорія Дж. М. Кейнса спиралась на два основні підходи до регулювання національної економіки. Перший зводився до того, що вільне ринкове «плавання» підприємців у масштабах цілої державно оформленої економіки спричиняло серйозні кризові потрясіння і тривалу стагнацію, тому держава мала втручатися в економіку за допомогою непрямих методів регулювання – кредитно-грошового і бюджетно-податкового механізмів. Другий підхід передбачав, що держава має впливати на платоспроможний попит, який забезпечує зростання пропозиції, і, відповідно, виробництва за умов неповної зайнятості. «Попит створює пропозицію», – стверджують кейнсіанці, на відміну від відомого Закону Сея «Пропозиція творить попит» [4, с. 158].

Стимулювання попиту Дж. М. Кейнс пов'язував із додатковою емісією грошей, яка за умов неповної зайнятості призводить не стільки до зростання цін, скільки до зростання пропозиції товарів і послуг. Такий підхід став теоретичним обґрунтуванням підвищення державних видатків, перетворення дефіцитів державних бюджетів у хронічні та сприяв інфляції.

Кейнсіанська теорія управління сукупним попитом домінувала в практиці економічного розвитку США та деяких інших країн аж до початку 80-х років ХХ ст. Метою кейнсіанської бюджетної стратегії було забезпечення повної зайнятості та високих темпів економічного зростання. По суті, кейнсіанці заперечували всеохоплюючу регулятивну роль ринку, вважаючи, що її має виконувати держава і великі господарські об'єднання. Однак практика засвідчила: державне втручання в економіку дає позитивні результати, але повністю уникнути спадів виробництва, безробіття, інфляції – не може. Саме це стало причиною реанімації поглядів неокласиків щодо ролі держави в економіці. Тому еволюція кейнсіанства наприкінці 1940 – на початку 1950-х років обумовлена появою праць таких економістів, як Е. Домар, Д. Харрод, Д. Хамберг, А. Хансен та інші, які стали представниками некейнсіанської теорії економічного зростання [8, с. 246].

Неокейнсіанці змінили предмет дослідження. На противагу економічній статисті Дж. М. Кейнса, вони почали аналізувати проблеми економічної динаміки. В основному методологічні традиції кейнсіанства продовжуються, але з певними модифікаціями: 1) теорія розрахована на модель розширеного відтворення, яка не абстрагується від змін, що проходять у продуктивних силах; 2) розроблені специфічні формули економічної динаміки, моделі економічного зростання. Основне завдання – визначення типу економічного зростання, темпу зростання для забезпечення повної зайнятості робочої сили у тривалій перспективі і вироблення рекомендацій для забезпечення стабільного зростання; 3) важливим інструментом стає метод маневрування державними видатками залежно від економічної кон'юнктури. Це дозволило перейти від теорій антициклічного регулювання до теорій економічного зростання, метою яких є визначення шляхів забезпечення стабільних темпів економічного розвитку.

У 70-х роках ХХ століття в неокласичному напрямі економічної науки виникла школа, яка виступила за збереження старих принципів побудови економіки: приватної власності, вільного підприємництва, ринкового саморегулювання і невтручання держави в економіку. В широкому розумінні слова – це неоконсерватизм, який представлений трьома науковими теоріями: 1) монетаризмом (Чиказька школа на чолі з Мілтоном Фрідменом), представники якого акцентують на тому, що всі значні зміни в господарському житті пов'язані передовсім з емісією грошей, тобто зі змінами в кількості грошей у національній економіці; 2) теорією раціональних сподівань (наукова школа, яка сформувалась у 1970–1980-х роках, а найвідомішим її представником є Роберт Лукас). Основні постулати цієї школи полягають у тому, що сподівання (очікування) відіграють важливу роль у національній економіці, бо впливають на поведінку всіх учасників ринкового процесу; економічні суб'єкти поведуться раціонально на підставі всієї наявної інформації; макроекономічна політика не може вплинути на реальні економічні змінні; 3) економікою пропозиції (теорія, що завоювала популярність наприкінці 1970 – на початку 1980-х років). Одним із головних постулатів теорії «економіки пропозиції» є стимулювання приватної ініціативи і підприємництва та звуження втручання держави в господарське життя. Інші важливі постулати цієї теорії: зниження податків, скорочення державних видатків тощо [1, с. 42].

Усі ці три теорії дозволили розробити модель макроекономічного регулювання, в основі якої – відродження ринкового саморегулювання і стимулювання приватного підприємництва. Особливе місце серед цих теорій посідає монетаризм, який став реакцією на тривале ігнорування економічною наукою грошових факторів і їхнього впливу на розвиток інфляційних процесів. Зокрема, М. Фрідмен доводить, що циклічність економічного розвитку має

грошову природу, а саме зростання грошової маси в обігу провокує інфляцію. Тому грошова сфера і пропозиція грошей мають бути основними об'єктами державного контролю. На його думку, інфляція – це грошовий феномен, а її основною причиною є форсована емісія грошей. Усі решта причини інфляції, як, наприклад, політика дефіцитного фінансування, контроль за ставкою процента, кредитна експансія та заходи держави щодо соціального забезпечення за рахунок прогресивного оподаткування, на його думку, є похідними від емісії грошей, або такими, що потребують додаткової емісії.

Конкретною формою реалізації монетаризму нині можемо вважати проведення монетарної, або грошово-кредитної, політики, чи політики управління пропозицією грошей.

Монетарна політика – це один із видів макроекономічної політики, що є сукупністю заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на стан грошового обігу і кредитної сфери з метою контролю і регулювання пропозиції грошей, процентних ставок, ринків капіталу тощо. Грошова маса змінюється в результаті операцій центрального банку, комерційних банків і рішень суб'єктів фізичного (виробничого) сектору економіки. Монетарна політика, поряд із фіскальною, а також структурною, зовнішньоекономічною, валютною та іншими, є одним з елементів стабілізаційної чи антициклічної політики, спрямованої на вирівнювання економічних коливань. Економісти-практики, а особливо урядові політики, часто називають монетарну політику м'якою диктатурою, і ось чому: монетаристи, тобто прихильники монетарної теорії, визначають монетарні методи впливу на національну економіку як головні і єдині. Вони наполягають на їх виключній ефективності порівняно з іншими методами, зокрема фіскальними [6, с. 137–138].

Із 70-х років ХХ століття, відколи утвердився сучасний монетаризм, в економічній науці не припиняється жвава полеміка між прихильниками цієї важливої економічної доктрини і прихильниками кейнсіанської теорії, що передувала сучасному монетаризму і широко реалізувалася в 30–40-х роках на практиці в США в період після «великої депресії» 30-х років. Погляди кейнсіанців і монетаристів формувалися за різних історичних умов, проте суперечності між ними виникли не стільки за їх суттю, оскільки цілі в обох сторін досить схожі, як за формою, тому що відрізняються здебільшого засоби досягнення цих цілей. Кейнсіанці головним знаряддям впливу на національну економіку обрали інструменти фіскальної політики. Таким чином, основним предметом дискусії стало: хто і як має керувати економікою.

У найзагальнішому вигляді розбіжність у поглядах монетаристів і кейнсіанців можна сформулювати так: монетаристи переконані, що «великого брата» (так вони називають уряд) треба боятися, тому краще звести його вплив до мінімуму, керуючи національною економікою за допомогою моне-

тарних інструментів; кейнсіанці ж кажуть, що «великого брата» треба вміло використовувати, впливаючи на стабілізаційні цілі через фіскальні важелі, а саме податки та урядові видатки.

Докладніше, кейнсіанці, критикуючи монетаристів, вважають, що зміна грошової пропозиції зумовлює зміну норми позикового відсотка, а останній впливає на граничну ефективність капіталовкладень і на обсяг інвестицій. Зміна ж інвестиційних видатків призводить до зміни сукупного попиту, а це впливає на обсяг національного виробництва.

Монетаристи ж вбачають між грошовою масою і динамікою національного виробництва тісніший зв'язок. Він представлений кількісним рівнянням обігу:

$$M * V = P * Q,$$

де M – пропозиція грошей;
 V – швидкість їх обігу;
 P – середня ціна реалізованої продукції;
 Q – кількість товарів і послуг.

Основним чинником, що впливає на обсяг реалізованого продукту (PQ) є пропозиція грошей, бо швидкість їх обігу є відносно стабільна величина. Відповідно до теорії монетаристів, пропозиція грошей впливає на всі складові сукупного попиту, а не лише на інвестиційні видатки. Для того, щоб підтримати макроекономічну рівновагу і запобігти інфляції, регулювання грошової пропозиції має забезпечити таке зростання сукупного попиту, яке відповідає темпам зростання ВВП. Оскільки середні темпи економічного зростання в розвинутих країнах становлять в середньому 3–4% на рік, то такими ж щорічними темпами повинна зростати і грошова емісія [6, с. 139].

Ефективна монетарна політика є ідеальним засобом для досягнення економічної стабільності, стверджують монетаристи. Нічого кращого людство ще не придумало. Проте на практиці все значно складніше. Адже сучасна фінансова криза знову повертає нас до Дж. М. Кейнса. Чому? Тому що спираючись тільки на постулати монетаризму ми не можемо сформувати ефективну антикризову політику. Нині фінансові кризи є глибокими розривами на фінансових ринках. Ці розриви спричиняються загостренням проблем несприятливого вибору і морального ризику, які утруднюють передання фінансовими ринками коштів до фірм з продуктивними інвестиційними можливостями, що призводить до значного падіння ділової активності. Зокрема, розв'язки проблем несприятливого вибору передбачають виробництво і продаж інформації, державне регулювання, що сприяє збільшенню обсягу інформації, фінансове посередництво, заставу і власний капітал. Ця проблема пояснює, чому фінансові посередники, і зокрема банки, відіграють важливішу роль у фінансуванні діяльності, порівняно з ринками цінних паперів.

Одночасно моральний ризик, який у майнових угодах з акціями відомий як проблема «власника і управителя» пояснює, чому на фінансових ринках більше використовуються боргові умови, а не майнові акціонерні. Розв'язки проблеми морального ризику обіймають моніторинг, державне регулювання, що сприяє збільшенню інформації та наявності фінансового посередництва. Такими розв'язками в боргових угодах є власний капітал, моніторинг, примус до виконання обмежувальних умов та фінансові посередники. Ф. Мишкін виділяє п'ять основних факторів, які спричиняють фінансові кризи: 1) зростання процентних ставок; 2) падіння курсів на ринку акцій; 3) непередбачене падіння загального рівня цін; 4) збільшення невизначеності; 5) банківська паніка [5, с. 232–233].

Варто зазначити, що концептуальні позиції антикризової політики вкладає у працях Дж. М. Кейнса. Крім того, він є одним із засновників теорії державної грошової політики (ця проблема ґрунтовно розглядалася і його попередниками, зокрема М. Туган-Барановським). Оскільки Дж. М. Кейнс був прихильником «дешевих грошей» і пільгового кредиту, але в контексті гнучкої політики регульованих грошей, її глибокої корекції щодо розвитку економічного циклу. Ця позиція повинна нині враховуватися на практиці, тобто вмонетарній політиці Національного банку України.

Отже, жодна з теорій – кейнсіанство чи монетаризм – не можуть довести свою безумовну перевагу щодо форм державного впливу на національну економіку. Тому закономірним стало виникнення школи «великого неокласичного синтезу», яка узагальнила теоретичні і практичні досягнення різних концепцій та усунула протистояння між кейнсіанством і монетаризмом і запропонувала третій тип макрорегулятора, який характеризується такими ознаками: 1) поєднання стабільності державного управління (що є необхідним для задоволення суспільних потреб) і гнучкості ринкового саморегулювання (що є потрібним для задоволення особистих потреб); 2) мішане управління економікою, яке дозволяє оптимально поєднувати вищі макроекономічні цілі: ефективність господарювання, стабільність економічного зростання, соціальну справедливість; 3) взаємодію регулятивних сил ринку і держави, що дозволяє зрівноважити сукупний попит і сукупну пропозицію та забезпечує подолання асиметричності концепції ефективного попиту кейнсіанців і концепції грошового феномена інфляції монетаристів. Засновником школи «великого неокласичного синтезу» вважається американський економіст П. Семюелсон, якому належить видання найбільш популярного у світі підручника з економічної теорії «Економікс».

Чотирнадцяте видання знаменитої «Економікс» П. Семюелсона і В. Нордгауза, яке вийшло вперше двома окремими книгами – «Макроекономіка» і «Мікроекономіка», було перекладено з англійської на українську мову на

початку 90-х років ХХ ст. вченими-економістами Львівського національного університету імені Івана Франка, окремі з яких працюють нині у Львівському інституті банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ). Авторське право цього видання українською мовою було подароване П. Семюелсоном вітчизняним науковцям з метою формування в Україні нової генерації фахівців з економіки і банківництва.

Висновки

1. Економічний інструментарій макроекономічного регулювання включає державний бюджет з його податками і видатками, пропозицію грошей, кредитування тощо. Нині економісти у своїй більшості виділяють два основні види економічного інструментарію – фіскальну і монетарну політику, теоретико-методологічну основу яких формують, в основному, дві потужні наукові конструкції – кейнсіанство і монетаризм.

2. Незаперечна єдність наукових теорій кейнсіанства і монетаризму виявляється в тому, що вони визнають необхідність державного регулювання. Проте як, коли і які саме важелі впливу є найбільш успішними, – усі ці концептуальні питання й надалі залишаються дискусійними.

3. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – один з основних видів макроекономічної політики, що передбачає цілеспрямоване регулювання податків і урядових видатків для досягнення повної зайнятості чи зниження рівня інфляції. Основні положення фіскальної політики були запропоновані англійським економістом Дж. М. Кейнсом у його праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.). Одночасно Дж. М. Кейнс є одним із засновників теорії грошової державної політики. На його думку, всеохоплюючу регулятивну роль ринку має виконувати держава і великі господарські об'єднання. Однак практика засвідчила: державне втручання в економіку дає позитивні результати, але повністю уникнути спадів виробництва, безробіття, інфляції – не може.

4. Монетаризм став реакцією на тривале ігнорування економічною наукою грошових факторів і їхнього впливу на розвиток інфляційних процесів. Засновник Чиказької школи монетаризму М. Фрідмен довів, що циклічність економічного розвитку має грошову природу, а саме зростання грошової маси в обігу провокує інфляцію. Тому грошова сфера і пропозиція грошей мають бути основними об'єктами державного контролю. Конкретною формою реалізації теорії монетаризму нині є монетарна політика, яку проводить центральний банк.

5. Теоретичні і практичні досягнення наукових концепцій кейнсіанства і монетаризму щодо форм державного впливу на національну економіку узагальнила та усунула протистояння між ними школа «великого неокла-

сичного синтезу», засновником якої вважається американський економіст П. Семюелсон.

Список використаних джерел

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: Навч. посібник: У 2 кн. – 4-те вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – 723 с.
2. Енциклопедія для банкіра: У 2 т. – Т. 1 (теоретична та історична частини) / авт. кол.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Смовженко, канд. екон. наук, доц. Г. Стеблій, д-ра філос. наук, проф. З. Скринник. – К.: УБС НБУ, 2012. – 483 с.
3. Макроекономіка: Навч. посібник / Авт. кол.; За ред. Т. С. Смовженко і Г. Я. Стеблій. – К.: УБС НБУ, 2008. – 463 с.
4. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: «Новий світ–2000», 2005. – 648 с.
5. Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, Г. Стеблій, А. Стасишин. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
6. Формування монетарної економіки і монетарної політики Національного банку України в контексті розвитку світової економічної теорії: Монографія / Авт. кол.; За наук. ред. Т. С. Смовженко, Г. Я. Стеблій. – К.: УБС НБУ, 2010. – 271 с.
7. Смовженко Т. С., Стеблій Г. Я. Наукові дослідження лауреатів Нобелівської премії з економіки в контексті інтеграційних процесів спільних проблем світового фінансового простору // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір (збірник наукових праць) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: відп. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2012. – Вип. 2 (94). – 647 с.
8. История экономических учений: Учеб. пособие / Г. А. Шмарловская, А. Н. Тур, Е. Е. Лебедевко и др.; Под. ред. Г. А. Шмарловской. – Мн.: Новое знание, 2003. – 340 с.

Смовженко Т. С., Стеблій Г. Я.

Научная дискуссия между кейнсианцами и монетаристами относительно форм государственного влияния на национальную экономику

Научные теории кейнсианства и монетаризма исследуются в качестве теоретико-методологической платформы фискальной и монетарной политики как основных инструментов государственного регулирования национальной экономики.

Ключевые слова: государство, кейнсианство, монетаризм, монетарная политика, теория неокласического синтеза, фискальная политика.

Smovzhenko T. S., Stebliy G. J.

Scientific controversy between Keynesians and monetarists on the forms of state influence on the national economy

Scientific theories of Keynesianism and monetarism are studied as a theoretical and methodological platform of fiscal and monetary policy being the main instruments of the national economy state regulation.

Key words: state, Keynesianism, monetarism, monetary policy, theory of neoclassical synthesis, fiscal policy.